

دانشگاه سям نور
په

جامعه شناسی انقلاب

(رشته علوم اجتماعی)

دکتر حسینعلی قجری

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

نه	مقدمه
۱	فصل ۱. کلیات و تعاریف.
۱	هدف کلی
۱	اهداف یادگیری
۲	۱-۱ جامعه‌شناسی انقلاب چیست؟
۳	۲-۱ مفهوم‌شناسی انقلاب
۵	۱-۲-۱ تعریف تدا اسکاچپول
۵	۲-۲-۱ تعریف کرین بریتون
۵	۳-۲-۱ تعریف ساموئل هانتینگتون
۵	۴-۲-۱ تعریف کارل مارکس
۶	۵-۲-۱ تعریف حسین بشیریه
۶	۶-۲-۱ تعریف جرج پتی
۶	۷-۲-۱ تعریف هارولد لاسول
۶	۸-۲-۱ تعریف کالورت
۶	۹-۲-۱ تعریف مائوتسه تونگ
۶	۱۰-۲-۱ استانفورد کوهن
۷	۱۱-۲-۱ تعریف آرتور باوئر
۷	۱۲-۲-۱ تعریف چالمرز جانسون
۷	۱۳-۲-۱ تعریف لئو تروتسکی و فریدریش انگلس
۸	۱۴-۲-۱ تعریف تد رابرت گر
۸	۱۵-۲-۱ تعریف مایکل راش
۸	۳-۱ گونه‌شناسی انقلاب و تعاریف آن
۸	۱-۳-۱ تقسیم‌بندی انقلاب به انقلاب‌های سیاسی و اجتماعی
۹	۲-۳-۱ تقسیم‌بندی تعاریف انقلاب به انقلاب کبیر و گسترده
۹	۳-۳-۱ تقسیم‌بندی تعاریف انقلاب براساس نیت، نتایج و فرایند و مدل سیاسی
۱۱	۴-۱ ویژگی‌های انقلاب

۱۱	۵-۱ تفاوت انقلاب با پدیده‌های مشابه
۱۱	۱-۵-۱ کودتا
۱۲	۲-۵-۱ شورش
۱۳	۳-۵-۱ رفرم
۱۴	۴-۵-۱ جنگ داخلی
۱۴	۵-۵-۱ جنبش اجتماعی
۱۵	خودآزمایی

۱۹	فصل ۲. مروری بر تاریخچه مهم‌ترین انقلاب‌های جهان
۱۹	هدف کلی
۱۹	اهداف یادگیری
۲۰	۱-۲ انقلاب انگلستان (۱۶۸۸)
۲۱	۱-۱-۲ ریشه‌های انقلاب انگلستان
۲۳	۲-۱-۲ تجدید سلطنت استوارت‌ها
۲۳	۳-۱-۲ انقلاب ۱۶۸۸
۲۴	۲-۲ انقلاب آمریکا
۲۴	۱-۲-۲ شورش کلنی‌ها علیه انگلستان
۲۷	۳-۲ انقلاب فرانسه (۱۷۸۹)
۳۰	۴-۲ انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ روسیه
۳۱	۱-۴-۲ انقلاب ۱۹۰۵
۳۳	۲-۴-۲ روسیه ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۷
۳۸	۵-۲ انقلاب چین (۱۹۴۹)
۳۸	۱-۵-۲ جنگ تریاک
۳۸	۲-۵-۲ انقلاب تایپینگ
۳۹	۳-۵-۲ جنبش مشتش زنان
۳۹	۴-۵-۲ استقرار اولین جمهوری
۴۱	۵-۵-۲ راهپیمایی بزرگ
۴۲	۶-۵-۲ جمهوری خلق چین
۴۳	۶-۲ انقلاب کوبا (۱۹۵۹)
۴۴	۱-۶-۲ اولین انتخابات ریاست جمهوری کوبا
۴۴	۲-۶-۲ ریاست جمهوری باتیستا
۴۵	۳-۶-۲ عملیات مسلحانه علیه باتیستا
۴۷	۷-۲ انقلاب الجزایر (۱۹۶۲)
۵۲	خودآزمایی

۵۹	فصل ۳. نظریه پردازی در مورد انقلاب‌ها
۵۹	هدف کلی
۵۹	اهداف یادگیری
۶۰	۱-۳ گونه‌شناسی نظریه‌های انقلاب

۶۴	۱-۱-۳ نسل نخست: نظریه پردازان کلاسیک جامعه‌شناسی
۷۳	۲-۱-۳ نسل دوم: نظریه پردازان توصیفی انقلاب
۷۶	۳-۱-۳ نسل سوم: نظریه پردازان تبیینی انقلاب بر اساس پارادایم و دیدگاه خاص
۷۷	۱-۳-۱-۳ نظریه‌های کارکردگرایانه انقلاب
۸۸	۲-۳-۱-۳ نظریات مارکسیستی
۹۶	۳-۳-۱-۳ نظریه‌های روان‌شناختی
۱۰۵	۴-۳-۱-۳ نظریه‌های ساختاری
۱۲۰	۴-۱-۳ نسل چهارم نظریه پردازان تلفیقی و فرهنگی
۱۳۱	خودآزمایی
۱۴۱	فصل ۴. پیامدها و نتایج انقلاب
۱۴۱	هدف کلی
۱۴۱	اهداف یادگیری
۱۴۲	۱-۴ دیدگاه اخلاقی نسبت به پیامدها و نتایج انقلاب
۱۴۴	۲-۴ دیدگاه جامعه‌شناختی نسبت به پیامدها و نتایج انقلاب
۱۴۴	۱-۲-۴ پیامدهای سیاسی انقلاب
۱۵۵	۲-۲-۴ پیامدهای اجتماعی-اقتصادی انقلاب
۱۶۳	۳-۲-۴ پیامدهای بین‌المللی انقلاب
۱۶۵	خودآزمایی
۱۷۳	نتیجه‌گیری
۱۸۱	پاسخ خودآزمایی‌ها
۱۸۳	کتابنامه فارسی - لاتین

مقدمه

انقلاب پدیده‌ای اجتماعی است که دارای پیامدهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی گسترده‌ای می‌باشد. در طول سه قرن گذشته انقلاب‌ها برخی از بزرگترین تغییرات اجتماعی را در تاریخ جهان پدید آورده‌اند. انقلاب‌های آمریکا و فرانسه، به ترتیب در سال‌های ۱۷۷۶ و ۱۷۸۹ مهمترین انقلاب‌های قرن هجدهم بودند. برخی از اندیشه‌های رهبران آنها بعدها تاثیر زیادی بر جای گذاشتند. مفاهیم آزادی، شهروندی و برابری که این دو انقلاب به خاطر آنها نبرد می‌کردند به صورت اساسی‌ترین ارزش‌های سیاسی مدرن درآمدند. اعلام این ارزش‌ها به عنوان هدف و این فرض که با بسیج توده‌ای می‌توان آنها را تحقق بخشید یک نوآوری ژرف تاریخی بود.

متعاقب آن در قرن نوزدهم انقلاب آلمان (۱۸۴۸) را شاهد هستیم و در قرن بیستم تقریباً تمام انقلاب‌ها در جوامع در حال توسعه رخ داده‌اند، نه در کشورهای صنعتی. دو رویداد انقلابی قرن بیستمی که دارای پیامدهای جهانی گسترده‌ای بوده‌اند، انقلاب روسیه (۱۹۱۷) و انقلاب چین (۱۹۴۹) می‌باشند. هر دو انقلاب، در جوامع عمدتاً روستایی و دهقانی رخ دادند. بسیاری از کشورهای جهان سوم از جمله: کوبا (۱۹۵۹)، الجزایر (۱۹۶۲)، ایران (۱۹۷۹ م ۱۳۵۷ ش) و ... نیز، انقلاب را تجربه نموده‌اند. تمام این انقلاب‌ها، دارای پیامدهای گسترده‌ای بودند. از آنجا که انقلاب‌ها در تاریخ جهان طی دو قرن گذشته بسیار مهم بوده‌اند، شگفت‌انگیز نیست که نظریه‌های گوناگونی به منظور کوشش برای تبیین آنها به وجود آمده‌است. برخی از مهمترین این نظریه‌ها، عبارتند از: نظریه کارل مارکس، نظریه کرین بریتون، نظریه‌های

کارکردگرایی، نظریه‌های جامعه‌توده‌وار، نظریه‌های مارکسیستی، نظریه‌های ساختاری و نظریه‌های فرهنگی.

با توجه به اهمیت انقلاب، برای آشنایی دانشجویان عزیز با پدیدهٔ انقلاب، انقلاب‌های مهم جهان، نظریه‌های و پیامدهای انقلاب، در این کتاب، ذیل چهار فصل متوالی سعی شده است به ترتیب به چیستی انقلاب، انقلاب‌های مهم جهان، اهم نظریه‌های و پیامدهای انقلاب پرداخته شود. در فصل نخست، تحت عنوان " کلیات و تعاریف"، نخست، به معرفی جامعه‌شناسی انقلاب و تلاش برای پاسخ به چیستی آن و سپس، بیان ویژگی‌های انقلاب، تعریف انقلاب و تفاوت انقلاب با مفاهیم و پدیده‌های مشابه پرداخته شده است..

در فصل دوم، تحت عنوان " مروری بر تاریخچهٔ مهمترین انقلاب‌های جهان" سعی بر آن است تا انقلاب‌های بزرگ جهان به‌طور مختصر و مجمل معرفی شوند. در این فصل، انقلاب انگلستان (۱۶۸۸)، انقلاب آمریکا، انقلاب فرانسه (۱۷۸۹)، انقلاب اکتبر روسیه (۱۹۱۷)، انقلاب چین (۱۹۴۹)، انقلاب کوبا (۱۹۵۹) و انقلاب الجزایر (۱۹۶۲)، به‌طور مختصر، معرفی گردیده‌اند.

در فصل سوم، تحت عنوان " نظریه‌پردازی در مورد انقلاب‌ها" پس از مرور گونه‌شناسی‌های مختلف درخصوص نظریه‌های انقلاب، با توجه به هدف کتاب نظریه‌های انقلاب به چهار نسل متوالی تقسیم شده‌اند که در درون هر نسل چشم‌اندازهای متفاوتی موجود است.

نسل نخست نظریه‌های انقلاب، را در درون نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی می‌توان یافت. مهمترین این نظریه‌ها عبارتند از: نظریهٔ انقلاب کارل مارکس، آلکسی دوتوکویل، امیل دورکیم و ماکس وبر.

نسل دوم نظریه‌های انقلاب، نظریه‌های توصیفی انقلاب هستند که مهمترین نظریهٔ توصیفی در این نسل نظریهٔ انقلاب کرین برنتون می‌باشد.

نسل سوم نظریه‌های انقلاب، نظریه‌های تبیینی انقلاب براساس پارادایم و دیدگاه خاص می‌باشند. که می‌توان آن‌ها را به چهار دسته تقسیم نمود:

- **نظریه‌هایی کارکردگرایانه انقلاب:** اهم نظریه‌ها و نظریه‌پردازان این دیدگاه عبارتند از: چالمرز جانسون، ساموئل هانتینگتون، نیل اسملسر و نظریهٔ جامعهٔ توده‌وار.

- **نظریه‌های مارکسیستی:** نظریه‌پردازان مهم دیدگاه مارکسیستی انقلاب عبارتند از: کارل کائوتسکی، لینن، آنتونیو گرامشی و هربرت مارکوزه

- **نظریه‌های روان‌شناختی:** نظریه‌های روان‌شناختی انقلاب را می‌توان به چهار گروه زیر تقسیم نمود:

الف) رهبران و شخصیت‌های انقلابی

ب) سرکوب‌گرایان

ج) توقعات فزاینده

د) محرومیت نسبی

- **نظریه‌های ساختاری:** مهمترین نظریه‌های ساختاری انقلاب عبارتند از: نظریه بسیج منابع چارلز تیلی و تبیین انقلاب‌های اجتماعی تدا اسکاچپول.

نسل چهارم نظریه‌های انقلاب، نظریه‌های تلفیقی و فرهنگی انقلاب می‌باشند. این نظریه‌ها، که در این کتاب مرور می‌شوند، عبارتند از: نظریه جان فوران و تدا اسکاچپول. نهایتاً، در فصل چهارم، تحت عنوان "پیامدها و نتایج انقلاب"، این کتاب، هم خود را مصروف بررسی پیامدها و نتایج انقلاب نموده‌است. در این فصل، نخست، دو دیدگاه اخلاقی و جامعه‌شناختی نسبت به پیامدها و نتایج انقلاب مورد بررسی واقع گردیدند و سپس پیامدهای انقلاب از لحاظ دیدگاه جامعه‌شناختی به سه دسته سیاسی، اجتماعی-اقتصادی و بین‌المللی انقلاب تقسیم و این پیامدها به صورت مختصر توضیح داده شده‌است.

در اینجا وظیفه خود می‌دانم از جناب آقای دکتر محمد جواد زاهدی، دکتر امیر ملکی، دکتر سلیمان پاک‌سرشت، دکتر فیروز راد، سرکار خانم مریم ابراهیمی و سرکار خانم مینا حاجی انزهایی کارشناس واحد مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی و سایر عزیزانی که به انحاء مختلف مرا در نگارش این سطور یاری نمودند قدردانی و سپاسگزاری نمایم و از خوانندگان، صاحب‌نظران و اساتید محترم استدعا نمایم که کاستی‌ها این سطور را کریمانه به اینجانب گوشزد نمایند و مرا را از راهنمایی‌های ارزنده خود بی‌نصیب نگذارند.

حسینعلی قجری

زمستان ۱۳۹۰

فصل ۱

کلیات و تعاریف

هدف کلی

هدف کلی این فصل، آشنایی دانشجو با جامعه‌شناسی انقلاب و مفهوم انقلاب و شناخت وجوه تفاوت انقلاب با مفاهیم و پدیده‌های مشابه است.

اهداف یادگیری

- پس از مطالعه این فصل دانشجو باید بتواند:
- موضوع و مسائل جامعه‌شناسی انقلاب را بیان کند.
- معنی واژه انقلاب را بیان نماید.
- دلایل تعدد معنای انقلاب را شرح دهد.
- تعاریف متعدد از انقلاب را ذکر و آنها را با هم مقایسه نماید.
- انواع گونه‌شناسی‌های ارائه شده از انقلاب و تعاریف آن را توضیح دهد.
- ویژگی‌های انقلاب را شرح دهد.
- وجوه تفاوت انقلاب با کودتا را شرح دهد.
- وجوه تفاوت انقلاب و شورش را بیان نماید.
- تفاوت‌های انقلاب را با رفرم بیان دارد.
- تفاوت‌ها انقلاب با جنگ داخلی را شرح دهد.
- انقلاب و جنگ داخلی را با هم مقایسه نماید.
- انقلاب را با جنبش اجتماعی مقایسه کند.

در این فصل تحت عنوان " کلیات و تعاریف"، نخست، به معرفی جامعه‌شناسی انقلاب و تلاش برای پاسخ به چستی آن و سپس، بیان ویژگی‌های انقلاب، تعریف انقلاب، تفاوت انقلاب با مفاهیم و پدیده‌های مشابه پرداخته می‌شود.

۱-۱ جامعه‌شناسی انقلاب چیست؟

جامعه‌شناسی، علمی است که به‌طور عام موضوع آن پدیده‌های اجتماعی است. جامعه‌شناسی ما را به شناخت، توصیف و تبیین پدیده‌های اجتماعی فرا می‌خواند. پدیده اجتماعی، پدیده‌ای است که حداقل ماحصل تعامل میان دو فرد باشد و در جامعه تا میزانی فراگیر شده‌باشد. براساس این که تعداد تعامل‌کنندگان چند نفر و گستره پدیده اجتماعی چه میزان باشد می‌توان پدیده‌های اجتماعی را به سه سطح خرد، میانی و کلان تقسیم‌بندی نمود. پدیده‌های سطح خرد مانند: کنش متقابل میان دو فرد، دوستی، طلاق، ازدواج و ...؛ پدیده‌های سطح میانی مانند: گروه‌ها، انجمن‌ها، سازمان‌ها و ... و پدیده‌های سطح کلان مانند: ساختارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و کلیت جامعه.

با توجه به سطور بالا، جامعه‌شناسی قلمرو گسترده‌ای دارد و امور و مسائل بسیاری مانند فقر، زندگی خانوادگی، سازمان‌ها، علم، شهرنشینی، روستانشینی و را در بر می‌گیرد. یکی از مسائل مهم مورد توجه جامعه‌شناسی، " انقلاب " به‌عنوان یک پدیده اجتماعی کلان، نادر و تأثیرگذار است. جامعه‌شناسی با انقلاب دارای پیوند وثیقی است. انقلاب هم موضوع مورد مطالعه جامعه‌شناسی و هم مهمترین عامل در پیدایش و گسترش نظریه‌پردازی در جامعه‌شناسی به شمار می‌رود. یک رشته طولانی از انقلاب‌های سیاسی - اجتماعی که به دنبال انقلاب فرانسه ۱۷۸۹ پدیدار شدند دارای تأثیرات گسترده‌ای بر جوامع بشری بودند و پیامدهای مثبت و منفی بسیاری داشتند. اما به هر روی، آنچه که توجه نخستین نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی را به خود جلب کرد پیامدهای منفی انقلاب بود نه پیامدهای مثبت آن. این دسته از نویسندگان، از آشوب و بی‌سامانی ناشی از این انقلاب‌ها به‌ویژه انقلاب فرانسه، بسیار متأثر شده‌بودند. آرزوی بازگرداندن نظم به جامعه، مایه وحدت همه این نویسندگان بود. برخی از اندیشمندان افراطی‌تر این دوره خواستار بازگشت به دوره پیشین و گذشته بودند. اما اندیشمندان معقول‌تر این دوره، به این تشخیص رسیده بودند که چنین بازگشتی امکان‌پذیر نیست و

درصدیافتن نظم نوینی بودند. در مقابل دو گروه فوق، گروه سومی که در اقلیت بودند به پیروی از مارکس، انقلاب را برای رشد و تکامل جامعه بشری ضروری می‌پنداشتند و از آن تمجید می‌نمودند. به هر حال، موضع‌گیری‌های متفاوت و نظریه‌پردازی‌های متعدد دربارهٔ انقلاب، منجر به گسترش مباحث و قضایای نظری درخصوص این پدیدهٔ اجتماعی گردید و این خود منجر به شکل‌گیری حوزه‌ای تخصصی در جامعه‌شناسی به نام "جامعه‌شناسی انقلاب" شد (ریتزر ۱۳۷۴: ۷).

"جامعه‌شناسی انقلاب" یکی از شاخه‌های عمدهٔ جامعه‌شناسی است که در زمان ما در غرب گسترش چشمگیری یافته‌است. بی‌شک وقوع انقلاب‌های متعدد در قرن بیستم و تأثیرات پاینده‌ای که آن انقلاب‌ها به جای گذاشته‌اند، علت عمده گسترش مبحث انقلاب بوده‌است. جامعه‌شناسان، کوشیده‌اند با نظریه‌پردازی در مورد انقلاب‌ها- همانند سایر پدیده‌های اجتماعی، به توصیف و تبیین این پدیدهٔ اجتماعی بپردازند. به‌طور اجمال، جامعه‌شناسی انقلاب سعی دارد به سؤالات زیر پاسخ‌دهد: انقلاب چیست؟ آیا انقلاب اجتناب‌ناپذیر است؟ انقلاب، دارای چه ویژگی‌هایی است؟ انقلاب، دارای چه انواعی است؟ مصادیق تجربی، انقلاب کدامند؟ فرایند انقلاب چگونه‌است؟ علل و انگیزه‌های انقلاب کدامند؟ پیامدها و نتایج انقلاب چیست؟ چه نظریاتی دربارهٔ انقلاب مطرح شده‌اند؟ نقاط ضعف و قوت این نظریات چیست؟ وضعیت انقلاب‌ها در آینده چگونه خواهد بود؟

این کتاب، مدعی نیست که می‌خواهد به همهٔ این سؤال‌ها پاسخ دهد بلکه در میزان وسع و مجال محدود خود، برخی از مهمترین این مسائل را که آشنایی با آنها برای دانشجویان عزیز ضرورت دارد را مورد بررسی قرار خواهد داد.

۱-۲ مفهوم‌شناسی انقلاب

مفهوم انقلاب، مانند بسیاری از مفاهیم دیگر علوم اجتماعی و سیاسی، با توجه به دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلف، تعریف‌های متعددی دارد و هر تعریف از رویکردهای مختلفی چون فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، جامعه‌شناسی، روان‌شناختی، و... به این مفهوم توجه می‌کند. در این قسمت از کتاب حاضر، سعی می‌شود تا نخست، معنی واژهٔ انقلاب مرور گردد و سپس چندین تعریف مهم از تعاریف انقلاب ارائه شود. متعاقباً با توجه به کثرت تعاریف انقلاب، دسته‌بندی‌های متعددی که از این

تعاریف شده مرور گردد. در دنباله، برای دستیابی به تعریفی مناسب از انقلاب با توجه به تعاریف متعدد انقلاب، ویژگی‌های انقلاب مشخص می‌شوند تا براساس این ویژگی‌ها بتوان تعریفی در خور از انقلاب ارائه داد.

از نظر لغوی، انقلاب که معادل لاتین واژه Revolution می‌باشد به معانی زیر آمده‌است: حالی به حالی شدن، دگرگون‌شدن، برگشتن، تغییر کامل و مشخص در چیزی، یک چرخش دورانی، تغییرات دورانی که بازگشت به نقطه اول دارد، یک دور افلاک و ستارگان که در یک دایره منحنی بازگشت به نقطه مرکزی دارد (آرنت ۱۳۶۱: ۵۷)

واژه "انقلاب" از اصطلاحات اخترشناسی به معنای چرخش دورانی افلاک و بازگشت ستارگان به جای اول است. تعدادی از نویسندگان بر این باورند که برخلاف انقلاب‌های امروزی که با ایجاد عصری نو در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... همراهند، در گذشته و تا پیش از انقلاب‌های پایان قرن ۱۸ م. مفهوم انقلاب به معنای بازگشت به وضعیت مطلوبی بود که در گذشته تجربه شده‌است. در واقع، آنها معتقد بودند که تاریخ کشورها هرگز از نو آغاز نمی‌گردد، بلکه باز در مرحله‌ای دیگر در چرخه خود قرار می‌گیرد. در عین حال، این باور که انقلاب‌های گذشته چیز تازه‌ای پدید نمی‌آوردند و جامعه در مرحله‌ای دیگر از گردش خود قرار می‌گرفت، مورد توافق همه نویسندگان و صاحب‌نظران پدیده انقلاب نیست و برخی چون مارکس آن را عامل پیشرفت و تکامل جامعه می‌دانند (علی بابایی ۱۳۶۹: ۳۶).

همانند بسیاری دیگر از مفاهیم جامعه‌شناسی، پیچیدگی پدیده انقلاب موجب گردید تا در مورد معنی و مفهوم انقلاب در بین اندیشمندان اجتماعی اختلاف نظر ایجاد شود. علل اصلی این اختلاف‌نظر را می‌باید در تأکید نویسندگان بر ابعاد متفاوت پدیده انقلاب، پیچیدگی و چندبعدی بودن موضوع، تعلق پارادایمی و نظری جامعه‌شناسان، سطح تحلیل و قلمرو مطالعه جستجو کرد.

با توجه به آنچه که گفته شد، بی‌گمان ارائه تعریف دقیق، روشن و جامع از انقلاب به هیچ روی آسان نیست به همین خاطر هر کدام از نظریه‌پردازان انقلاب، سعی نموده‌اند به نحوی انقلاب را تعریف نمایند. لذا، حجم انبوهی از تعاریف انقلاب فراهم آمده‌است و کاربرد تعریف انقلاب آن قدر متنوع و گوناگون است که دستیابی به یک اجماع نظر درخصوص تعریف انقلاب را دشوار می‌نماید. به‌عنوان نمونه، برخی از مهمترین این تعاریف‌ها عبارتند از:

۱-۲-۱ تعریف تدا اسکاچپول^۱

اسکاچپول، با تفاوت میان انقلاب‌های اجتماعی و سیاسی، انقلاب‌های اجتماعی را انقلاب‌هایی می‌داند «که با شورش‌های طبقات پایین شروع می‌شوند بسیار سریع بوده و باعث دگرگونی‌های ریشه‌ای در ساختار طبقاتی و اجتماعی می‌شوند. این انقلاب‌ها، به دلیل دارا بودن دو ویژگی مهم یعنی:

الف) انطباق تغییر ساختاری با شورش‌های طبقاتی و

ب) همزمانی تغییرات سیاسی و اجتماعی با سایر تغییرات و تحولات، متفاوت

هستند.» (اسکاچپول ۱۳۷۶: ۲۱)

۱-۲-۲ تعریف کرین بریتون^۲

به نظر بریتون، انقلاب «جانشینی ناگهانی و شدید گروهی است که تاکنون حکومت را به دست نداشته‌اند به جای گروه دیگری که تا پیش از این متصدی اداره دستگاه سیاسی کشور بوده‌اند» (بریتون ۱۳۷۶: ۲).

۱-۲-۳ تعریف ساموئل هانتینگتون^۳

به نظر هانتینگتون، انقلاب عبارت است از: «یک دگرگونی سریع، بنیادی و خشونت‌آمیز داخلی در ارزش‌ها و اسطوره‌های مسلط بر یک جامعه، نهادهای سیاسی، ساختار اجتماعی، رهبری، فعالیت‌ها و سیاست‌های حکومتی است» (هانتینگتون ۱۳۷۵: ۳۸۵).

۱-۲-۴ تعریف کارل مارکس^۴

مارکس با این که اصطلاح "انقلاب" را در مورد هر قیامی به کار برده‌است، اما معنای انقلاب از نظر وی تغییر در شیوه تولید، با تغییرات بعدی در همه عناصر تبعی پیچیده اجتماعی ... و انتقال از یک مرحله ویژه به مرحله‌ای دیگر است (کوهن ۱۳۶۹: ۳۰-۲۸).

1. Teda Skocpol
2. Crane Brinton
3. Samuel Huntington
4. Karl Marx

۱-۲-۵ تعریف حسین بشیریه

به نظر بشیریه، «انقلاب تحول سیاسی پیچیده‌ای است که در طی آن حکومت مستقر به دلایلی، توانایی اجبار و اعمال زور را از دست می‌دهد و گروه‌های گوناگون اجتماعی و سیاسی به مبارزه برمی‌خیزند تا قدرت سیاسی را قبضه کنند. این مبارزه اغلب مدّتی طول می‌کشد تا آن‌که سرانجام نهادهای جدید سیاسی جانشین نهادهای قدیم شوند.» (بشیریه ۱۳۷۲: ۱).

۱-۲-۶ تعریف جرج پتی^۱

پتی با متفاوت نمودن انقلاب‌های کبیر از سایر انقلاب‌ها، انقلاب کبیر را «تجدید بنای دولت» تعریف می‌کند (کوهن ۱۳۶۹: ۲۴).

۱-۲-۷ تعریف هارولد لاسول^۲

به نظر لاسول، انقلاب عبارت است از: «تغییر در ترکیب طبقاتی نخبگان» (همان: ۳۴).

۱-۲-۸ تعریف کالورت^۳

در نزد کالورت، انقلاب «صرفاً گونه‌ای از تغییر حکومت با توسل به خشونت است» (همان: ۳۶).

۱-۲-۹ تعریف مائوتسه تونگ^۴

به نظر مائو، «انقلاب یک شورش است، عملی است خشونت‌بار که از طریق آن یک طبقه، طبقه دیگر را سرنگون می‌سازد.» (همان: ۳۷).

۱-۲-۱۰ تعریف استانفورد کوهن^۵

از نظر کوهن، انقلاب می‌تواند «به‌عنوان فرایندی تعریف شود که از طریق آن یک تغییر

1. Gorge Pettee
2. Harold Lasswell
3. Peter Calvert
4. Mao Tse Tung
5. Alvin Stanford Cohn

ریشه‌ای در طی محدوده مفروضی از زمان در جامعه‌ای خاص رخ می‌دهد. چنین تحول دگرگونی‌های زیر را دربرخواهد داشت: الف) تغییری در ترکیب طبقاتی نخبگان؛ ب) حذف نهادهای سیاسی قدیم و جایگزین شدن آنها با نهادهای دیگر (و یا با هیچ نهادی) و یا دگرگون شدن وظایف این نهادها؛ و ج) تغییر در ساختار اجتماعی که ممکن است در آرایش طبقاتی و یا توزیع مجدد منابع و درآمدها جلوه‌گر شود.» (همان: ۴۲).

۱-۲-۱۱ تعریف آرتور باوئر^۱

آرتور باوئر، در آغاز قرن بیستم انقلاب را این چنین تعریف کرده است: «انقلاب‌ها عبارتند از تلاش‌های موفق یا ناموفق که به منظور ایجاد تغییراتی در ساخت جامعه، از طریق اعمال خشونت انجام می‌گیرد» (جانسون ۱۳۶۳: ۱۷)

۱-۲-۱۲ تعریف چالمرز جانسون^۲

به نظر جانسون، انقلاب شکل خاصی از دگرگونی اجتماعی است که همواره با خشونت همراه است. در نظر جانسون، خشونت عبارت است از: رفتاری عمدتاً ضداجتماعی (کوهن ۱۳۶۹: ۱۳۷).

۱-۲-۱۳ تعریف لئو تروتسکی و فریدریش انگلس^۳

"لئو تروتسکی" و "فریدریش انگلس" معتقد هستند: انقلاب با تجزیه اقتدار حکومتی در یک سرزمین به یک یا چند بخش که هر یک ادعای مشروعیت دارند، شروع می‌شود و هنگامی خاتمه می‌یابد که یک گروه یا ائتلاف با پیروزی به قدرت انحصاری باثبات برسد. براساس این برداشت، آغاز "حاکمیت چندگانه" وقتی است که صاحبان قدرت، درخواست مبارزان سیاسی بسیج شده را برای شرکت در اقتدار رد می‌کنند. در این مبارزه، حاکمیت، شناسایی رسمی بخش وسیعی از مردم را در مورد خود از دست می‌دهد. تا قبل از این، انحصار حاکمیت، کاربرد خشونت، قدرت و اخذ مالیات در دست یک گروه بوده است ولی گروه دوم از این زمان نظم موجود را

1. Arthur Bauer

2. Chalmers Johnson

3. Friedrich Engels & Leon Trotsky

نمی‌پذیرد. این مقدمه فروپاشی موقتی یا طولانی مدت انحصار قدرت دولت است که با پایداری به نتیجه می‌رسد. در این تعریف، بیان وضعیت انقلابی با مجموعه‌ای از سه روند برابر گرفته شده است:

- ویرانی اقتدار سابق
- دورانی از بی‌نظمی و تعدد مراکز قدرت و
- دوران ایجاد نظم نوین (مشیرزاده ۱۳۷۵: ۱۱۱).

۱-۲-۱۴ تعریف تد رابرت گر^۱

تد رابرت گر انقلاب را نوعی خشونت سیاسی می‌داند و آن را این‌گونه تعریف می‌کند: «خشونت سیاسی به تمامی حملات جمعی اطلاق می‌شود که در درون یک اجتماع سیاسی علیه رژیم سیاسی، بازیگران آن- شامل گروه‌های سیاسی رقیب و صاحبان مناصب- یا سیاست‌های آن صورت گیرد» (گر ۱۳۷۷: ۲۴)

۱-۲-۱۵ تعریف مایکل راش^۲

به نظر مایکل راش، انقلاب «سرنگونی یک رژیم در نتیجه خشونت یا تهدید خشونت می‌باشد که به تغییرات قابل ملاحظه‌ای دگرگونی یک جامعه از نظر اجتماعی، اقتصادی و سیاسی منجر می‌شود یا این تغییرات را به دنبال دارد» (راش ۱۳۷۷: ۲۲۴).

۱-۳-۳ گونه‌شناسی انقلاب و تعاریف آن

به دلیل کثرت تعاریف انقلاب و پیچیدگی مفهوم آن، برای فهم بهتر این مفهوم و تعاریفش، برخی از نویسندگان اقدام به دسته‌بندی آنها نموده‌اند. برخی از مهمترین این دسته‌بندی‌ها عبارتند از:

۱-۳-۱ تقسیم‌بندی انقلاب به انقلاب‌های سیاسی و اجتماعی

خانم تدا اسکاچپول در کتاب "دولت‌ها و انقلاب‌های اجتماعی" در تلاش برای ارائه